

Kort blev kryssen, lång för dem som seglade in i evigheten

En etnologisk studie av Vasamuseets mänskliga kvarlevor

Emilia Elfgren

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap

Examensarbete 15 hp

Etnologi

Kandidatkurs 30 hp

Vårterminen 2020

Handledare Elin Nystrand von Unge

English title: The journey was short but long for those who sailed
into eternity

Stockholms
universitet

Kort blev kryssen, lång för dem som seglade in i evigheten

En etnologisk studie av Vasamuseets mänskliga kvarlevor

Emilia Elfgren

Sammanfattning

Denna uppsats studerar de mänskliga kvarlevor som ställs ut på Vasamuseet i utställningen Ansikte mot Ansikte. Syftet med uppsatsen är att föra en diskussion kring det etiska dilemma om det är försvarbart för museet att exponera och forska på mänskliga kvarlevor. Materialet består av fem intervjuer med personer som jobbar på Vasamuseet och som alla har en koppling till utställningen. Till materialet tillkommer även observation av utställningen. Som verktyg för att analysera empirin används Laurantje Smiths teori om en etablerad kulturarvsdiskurs samt Hans Ulrich Gumbrechts teori om produktion av närvaro. Resultatet visar på hur diskurser möts och hur det skapar ett tolkningsföreträde.

Nyckelord

Mänskliga kvarlevor, etablerad kulturarvsdiskurs, tid, plats, autenticitet, produktion av närvaro

Innehållsförteckning

1.INLEDNING.....	1
Syfte och frågeställningar.....	4
Teori och begrepp.....	5
<i>Diskursteori.....</i>	5
<i>Etablerad kulturarvsdiskurs.....</i>	5
<i>Produktion av närvaro.....</i>	6
Tidigare forskning.....	7
Material och metod.....	9
<i>Intervju.....</i>	9
<i>Observation.....</i>	10
<i>Skriftliga källor.....</i>	11
Etik och reflexivitet.....	12
Disposition.....	13
2.VASAMUSEETS ETISKA DILEMMA.....	14
Bakgrund.....	14
Mänskliga kvarlevor som kulturarv.....	15
Tid och plats.....	20
Samtidens inverkan.....	22
Ansikte mot Ansikte.....	25
Autenticitet.....	28
Närvaro.....	30
3.AVSLUTANDE DISKUSSION.....	33
Källor och litteratur.....	35
Tryckta källor och litteratur.....	35
Otryckta källor.....	36
Digitala källor.....	36
Intervjuer.....	37
Observation.....	37

Inledning

Varför intressera sig för mänskliga kvarlevor på museum? Kvarlevorna förmedlar kunskap och väcker nyfikenhet hos besökaren. Inte är det något negativt och varför behövs det ifrågasättas?

Under mina tre år på musei- och kulturarvsprogrammet har jag ställts inför en rad etiska dilemman som hör museer och kulturarv till. Att mänskliga kvarlevor kan vara ett problematiskt kulturarv är inte en nyhet. Framförallt tillkommer den etiska diskussionen då det handlar om kvarlevor som kommer från minoritetsgrupper som har förvärvats på ett oetiskt sätt. I svenska samlingar finns det och har funnits kvarlevor från runt om i världen.¹ Att dessa kvarlevor repatrieras till respektive ursprungsländer och befolkning vågar jag påstå anses är etiskt korrekt ur museernas synvinkel och allmänheten. Tack vare möjligheten att identifiera nu levande ättlingar förs kvarlevornas talan vidare och de mänskliga kvarlevornas förmodade rättigheter blir hörda.

På Vasamuseet i Stockholm finns utställningen *Ansikte mot Ansikte* där kvarlevor från tio individer ställs ut. I samlingarna finns kvarlevor från ytterligare minst åtta individer.

Kvarlevorna hittades i samband med bärgningen och utgrävningen av Vasaskeppet som pågick mellan 1956–64.² Vasaskeppet förliste på sin jungfrufärd 1628. Det finns tre skriftliga källor från tidpunkten som beskriver hur många människor som förolyckades. Källorna varierar från 30 upp till 100 personer. Den mest trovärdiga källan är den från Gabriel Gustafsson Oxenstierna som anger antalet omkomna till “vad pass trettio personer med båtsmän, kvinnor och barn”³ När ett antal av dessa individer hittades under arbetet med utgrävningen bestämdes det i ett tidigt skede att de skulle begravas. Begravningen ägde rum den 10 augusti 1963 på Galärvarvskyrkogården i Stockholm. På minnesstenen går det att läsa “Kort blev kryssen, lång för dem som seglade in i evigheten. De offrade livet för fosterlandet. Tidigt bortgångna, sent lagda att vila i vigd jord”⁴

1989 bestämdes det att Vasagraven skulle öppnas och kvarlevorna skulle tas upp för ytterligare osteologisk analys⁵ Därefter har inga kvarlevor begravts igen. Samtliga kvarlevor

¹ Björklund, 2010. Förord I Hallgren (red.) *Mänskliga kvarlevor-ett problematiskt kulturarv*, s.6

² Claus, 1986, *Wasas historia 1956-64*, s.16

³ During, 1994, *De dog på Vasa*, s.31

⁴ *Ibid.*, s.31

⁵ *Ibid.*, s.31

från Vasaskeppet befinner sig nu på Vasamuseet. Vasagraven med minnesstenen finns kvar men är numera tom. Enligt Statens historiska museers rapport som berör alla mänskliga kvarlevor som befinner sig på offentliga museum bör en återbegravning ske enligt följande regelverk:

- Återbegravning bör göras i sådan miljö att den i möjligaste mån sker i enlighet med de önskemål som en individ förmodas ha haft under sin levnad.
- Kvarlevor med en datering från och med kristendomens införande i Sverige bör gravsättas i religiös miljö.⁶

När kvarlevorna från Vasas förlisning begravdes första gången, följde vi då deras förmodade önskemål? Om vi gjorde det, går vi inte då emot detta önskemål i samband med att de togs upp igen? Det här är en av anledningarna till att intressera sig för mänskliga kvarlevor på museum. Vasaskeppets individer har inte förvärvats på ett så kallat oetiskt sätt. Kvarlevorna hittades i samband med utgrävningen av Vasa. Arkeologer har inte öppnat exempelvis gravar som kan klassas som mer oetiskt. Med tanke vilken tidsålder kvarlevorna kommer ifrån kan vi med största sannolikhet tro att de inte tillhör någon minoritetsgrupp.⁷ Med största sannolikhet tillhörde individerna den protestantiska kyrkan. Med detta sagt betyder inte det att det etiska regelverk som finns kring mänskliga kvarlevor inte borde appliceras på dessa individer. Som minnesstenen säger "kort blev kryssen, lång för dem som seglade in i evigheten" Denna evighet är numera ett museum. Den vigda jorden är nu en välsignad krypta i en utställning. Med detta i åtanke kan man ställa sig frågan om det är etiskt försvarbart att ställa ut mänskliga kvarlevor på museum oavsett ursprung? Kvarlevorna på Vasamuseet är inte laddade med samma problematik som kvarlevor från minoritetsgrupper. Däremot ställs vi inför etiska dilemman oavsett kvarlevornas ursprung.

Mänskliga kvarlevor kan utgöra ett rikt forskningsmaterial. Med hjälp av osteologiska undersökningar kan vi lära oss mycket om dåtidens människor. Hade inte Vasas kvarlevor tagits upp ur sin grav hade vi inte haft samma kunskap om 1600-tals människan som vi har idag. Genom att ställa ut kvarlevorna kan museipersonal förmedla denna kunskap till besökarna. ICOM:s definition av museer beskrivs som följande

⁶ Drenzel, Reinius Gustafsson, Hauptman, Hejll & Svanberg 2016. *Mänskliga kvarlevor vid offentliga museer, en kunskapsöversikt*. S. 17

⁷ Mänskliga kvarlevor från ursprungsbefolkningar och minoritetsgrupper har historiskt sett förvärvats utan godkännande och ofta i oetiska syften så som rasbiologi.

Ett museum är en permanent institution utan vinstintresse som främjar samhället och dess utveckling. Museet är öppet för allmänheten och förvärvar, bevarar, utforskar, förmedlar och ställer ut materiella och immateriella vittnesbörd om människan och hennes omvärld i utbildnings-, fördjupnings- och rekreationssyfte.⁸

Genom sitt arbete och verksamhet med de mänskliga kvarlevorna på Vasamuseet är det detta som förmedlas. Vasamuseet bidrar till ökad kunskap och är en del av vårt gemensamma kulturarv. Skulle vi begrava kvarlevorna igen, skulle vi då begrava en del av vårt kulturarv?

⁸ ICOM Sweden, ICOM:s museidefinition (2017) <http://icomsweden.se/verksamhet/icomsmuseidefinition/>, hämtad 2020-04-28

Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka hur det är möjligt att exponera och forska på mänskliga kvarlevor och vilka etiska dilemman som uppstår. De frågeställningar som uppsatsen söker svar på är:

- Vilka praktiker och idéer ligger bakom skapandet av mänskliga kvarlevor som kulturarv?
- Hur vägs för och nackdelar i hanterandet av mänskliga kvarlevor gentemot varandra och vad får tolkningsföreträde?
- Vilken roll spelar autenticitet i dessa processer?

Teori och begrepp

I detta avsnitt presenteras teorier och begrepp som har tillämpats för att analysera empirin. Övergripande teorin som har används är diskursteori då det belyser hur både materiella och icke materiella, språkliga och icke-språkliga praktiker skapar mening. Detta förtydligas med hjälp av Lauranje Smiths teori om authorized heritage discourse, på svenska etablerad kulturarvsdiskurs och Hans Ulrich Gumbrechts teori om production of presence, på svenska produktion av närvaro.

Diskursteori

Diskursteori menar att allt är diskursivt. Språkliga och ickespråkliga praktiker tillsammans med materiella och icke-materiella element skapar tillsammans ett meningssystem. Meningssystemet skapar förutsättningar för vad som kan sägas och göras.⁹ Inom diskursen exkluderas och inkluderas praktiker. Det inkluderande praktikerna får därmed tolkningsföreträde och blir en norm. Till slut kan det te sig som ett naturligt fenomen. Genom att sätta diskurser i relation till varandra kan tidigare icke ifrågasatta praktiker ifrågasättas.¹⁰

Etablerad kulturarvsdiskurs

I boken *Uses of Heritage* (2006) argumenterar Smith att det inte finns något kulturarv. Smith menar att inom västvärlden tillskriver dominerade kulturella institutioner så som ICOM och museer mening eller värde till specifika materiella och icke-materiella element. Dessa element klassas som kulturarv som de dominerade kulturella institutionerna anser måste bevaras och vårdas för framtida generationer. Detta kallar hon etablerad kulturarvsdiskurs.¹¹ Viktiga aktörer inom diskursen är de som hon kallar experterna. Experterna är vetenskapsmän, historiker och andra yrkesverksamma inom kulturinstitutionen. Experterna får tolkningsföreträde att utöva sina praktiker då det inom västvärlden anses vara det enda legitimerade i samhället att kunna vårda och bevara det så kallade kulturarvet.¹² Smith lägger stor fokus på hur vetenskapsmännens praktiker normaliseras. Hon belyser att arkeologi är en vetenskap människan själv bestämt existerar.¹³ Arkeologin rättfärdigar sina praktiker så som

⁹ Payne Gunnarsson 2017, Från politisk diskursteori till etnologiska diskursanalyser. I Payne Gunnarsson & Öhlander (red.) *Tillämpad kulturteori*. S. 252

¹⁰ Ibid., s. 260

¹¹ Smith 2006, *Uses of Heritage*, s.11

¹² Ibid., s.30

¹³ Ibid., s.30

utgrävningar av gravar att man gör det i vetenskapens namn. Törsten efter kunskap för företräde över andra praktiker. Det finns en rädsla för att kunskap skulle gå förlorat om element som klassas som kulturarv inte skulle vårdas enligt experternas praktiker. Smith inkluderar i sitt argument kring hur det så kallade kulturarvet skapas att äkthet eller autenticitet värderas högt. Autenticitet är ofta kopplat till ålder. Ju äldre ett materiellt eller icke-materiellt element är desto mer äkta är det. Därmed finns ett ännu större behov av att vårda och bevara det enligt den etablerade kulturarvsdiskursen.¹⁴

Produktion av närvaro

Gumbrecht teori vill styra bort från att enbart tolka föremålen. Han menar att allt materiellt har substans. Gumbrecht beskriver det som att ”allt materiellt innehåller en oåterkallelig närvaro av den fysiska världen som påverkar våra sinnen och därmed skapar vår upplevelse av världen”¹⁵ Detta skapar närvaro eller som Gumbrecht kallar det en produktion av närvaro. Produktionen av närvaro är inte bara en intellektuell utan även kroppslig upplevelse. Kulturella fenomen blir fysiska och påverkar både våra sinnen och kroppar.¹⁶ Mordhost sätter begreppet i relation till museets utställningsrum. Hon menar att det uppstår en produktion av närvaro i mötet mellan besökare och de materiella. Som Gumbrecht anser innehåller allt materiellt en närvaro av den fysiska världen. I mötet blir besökaren en integrerad del av världen. Denna närvarokultur beskrivs som ”förståelse för världen genom att uppleva sig själv som en integrerad del av världen. Att vara en rumslig och fysisk del av helheten”¹⁷

¹⁴ Ibid., s. 285

¹⁵ Gumbrecht 2004, *Production of presence*, s. 29-30

¹⁶ Mordhost 2009, *Museer, materialitet og tilstedevær*. Damsholt, Simoensen & Mordhost (red.) *Materialiseringer : Nye Perspektiver Pa Materialitet Og Kulturanalyse*, s. 119

¹⁷ Gumbrecht 2004, *Production of presence*, s. 80

Tidigare forskning

Uppsatsen ingår i kritiska kulturarvsstudier där bland annat Lauranje Smith är en framträdande forskare. Stefan Bohman bryter ned och förklarar hur kulturarv skapas och brukas i *Museer och kulturarv* (2003). Bohman definierar kulturarv som:

Kultur är det värdesystem som grupper av människor delar. Dessa värdesystem avsätter olika kulturuttryck, materiella och andliga. Somliga av dessa kulturuttryck anses ha speciella symbolvärden och utnämns därför till kulturarv. I praktiken får dessa av oss definierade kulturarv särskild institutionaliserad omsorg.¹⁸

Bohman visar på att allt inte automatiskt är ett kulturarv men via bland annat musealiseringsprocessen kan bli ett kulturarv. Bohman använder begrepp som identifiering, isolering och symbolisering för att visa på hur kulturarv skapas.¹⁹ I skapandet av kulturarv lyfter Bohman fram hur olika aktörer agerar. Vem som får tolkningsföreträde är en avgörande roll för vad som definieras som kulturarv. Musealiseringsprocessen styrs till stor del av de som Bohman kallar de professionella inom kulturarvsförvaltningen.²⁰ Dessa aktörer involverar bland annat museianställda.

Genom att stegvis gå igenom musealiseringsprocessen och dess aktörer sätter Bohman perspektiv på kulturarv. Det visar på att skapandet och bevarandet av kulturarv är en fråga om bland annat makt och politik. Det som visas och bevaras i museets samlingar är inte en självklarhet som kan verka. Skapandet och bevarandet av kulturarv består av en rad praktiker och processer som involvera flera aktörer med olika synpunkter och intressen.

I boken *More than just bones- Ethics and research on human remains* (2013) argumenterar Malin Masterton för de mänskliga kvarlevornas rättigheter i utställnings och forskningssammanhang. I kapitlet *Duties to past persons: The moral standing and posthumous interest of old human remains* lyfter Masterton att kvarlevor som går att spåra till nu levande ättlingar behandlas annorlunda än kvarlevor som är oidentifierade. Kvarlevorna kan inte själva tala och uttrycka sina önskemål. Ättlingarna blir deras representanter som får föra deras talan om vad som anses etiskt korrekt. Det finns flera exempel där ättlingar har uttryckt ovilja mot att exponera och forska på kvarlevorna. Masterton ställer frågan vem för

¹⁸ Bohman 2003. Vad är museivetenskap och kulturarv? I Bohman & Palmqvist (red.) *Museer och kulturarv*, s. 12

¹⁹ Ibid., s.17

²⁰ Ibid., s.19

talat för de kvarlevor som inte har ättlingar.²¹ Hon menar alla mänskliga kvarlevor borde hanteras lika, detta kallar hon för idén om rättvisa.²²

Masterton belyser att kulturella institutioner och forskare har ett ansvar gentemot individerna så att inte eventuellt känslig eller privat information blir allmänt känt.

Som exempel tar hon upp drottning Kristina. Kristinas biologiska kön har diskuterats i över 300 år. I Uppsala finns genetiskt material från drottningen. Med modern forskning skulle det vara möjligt att få ut information kring detta som säkerligen skulle väcka stort intresse både inom forskningsvärlden och allmänheten.²³ Masterton menar att denna typ av information kan ha varit känslig för drottningen under hennes livstid och borde därför inte bli allmän kändedom. Det är även viktigt inom forskningen att motivationen för att utföra tester på benmaterial inte ska vara av ren nyfikenhet. Orsaken måste ligga i att det skulle bidra till samhällsnyttiga ändamål. Att utföra forskning för att ta reda på drottningens biologiska kön skulle inte bidra till samhällsnyttiga ändamål utan snarare utföras av nyfikenhet. Drottning Kristina är en historisk känd person men Masterton menar att alla mänskliga kvarlevor ska behandlas lika. Hon lyfter att mänskliga kvarlevor inte blir enbart objekt efter döden utan kvarstår som subjekt. En människas livshistoria tar inte slut efter döden. Forskare och andra yrkesverksamma har ansvar att skilja på fakta, fiktion och spekulationer när det skapar ett narrativ kring individerna.²⁴

²¹ Masterton 2013, Duties to past persons: The moral standing and posthumous interest of old human remains. I Hallvard (red.) *More than just bones*. s.115

²² Ibid., s.115

²³ Ibid., s.113

²⁴ Ibid. s.124

Material och metod

Intervju

Under mitt fältarbete har jag genomfört fem intervjuer med personal som arbetar eller har arbetat på Vasamuseet. Jag började med att kontakta Vasamuseet via deras allmänna mejl för att presentera mitt ämne till min uppsats. Jag blev därefter rekommenderad att kontakta ett antal personer på museet som var de mest insatta i utställningen *Ansikte mot Ansikte*.

Informanterna har i sin tur rekommenderat varandra. Mina informanter är:

Fred Hocker är forskningsansvarig på Vasamuseet. Fred är utbildad arkeolog och har arbetat på Vasamuseet sedan 2003.

Malin Fajersson var med och utformade utställningen *Ansikte mot Ansikte* i sin roll som utställningsproducent. Malin började arbeta på Vasamuseet 1997 och har innefattat en rad positioner inom museet sen dess. Hon har en bland annat en master i kultur, samhälle och mediegestaltning.

Inger Elgested jobbar som pedagog och använder utställningen i sin undervisning med skolklasser. Inger är utbildad arkeolog och har arbetat på Vasamuseet sedan 2005.

Karin Schafer jobbar som pedagog och använder utställningen i sin undervisning med skolklasser. Karin har jobbat till och från på Vasamuseet sedan 2006. Hon är utbildad gymnasielärare och har även läst fristående kurser i idéhistoria och historia.

Lotta Wiker jobbar som pedagog och använder utställningen i sin undervisning med skolklasser. Lotta har tidigare forskat inom naturvetenskap. Lotta har arbetat på Vasamuseet sedan 2014.

Syftet med uppsatsen är inte att göra en jämförelse mellan museer. Jag har valt att granska utställningen *Ansikte mot Ansikte* men de etiska dilemman som diskuteras i uppsatsen kan tillämpas på andra utställningar som involverar mänskliga kvarlevor.

Intervjuerna har utförts och spelats in på Vasamuseet eller via Skype. Tiden har varierat mellan 35 minuter och över en timme. Inför varje intervju har informanten blivit informerad

om syftet med intervjun. Informanterna är intervjuade i syftet att få en inblick hur samtalet kring att ställa ut mänskliga kvarlevor på museet ser ut. Eftersom varje informant har olika positioner på museet exempelvis pedagog eller utställningsproducent belyser de ämnet utifrån olika perspektiv. Informanterna är intervjuade i sin roll som yrkesverksam men även deras personliga tankar och åsikter kring ämnet reflekteras i intervjuerna. Jag anser att det är till stor fördel för uppsatsens empiri att belysa museets allmänna åsikter och informanternas personliga. Det visar på hur komplext dilemmat kring mänskliga kvarlevor är. Syftet med intervjuerna är att få en så nyanserad bild som möjligt om hur diskussionen på museet ser ut. Intervjun är en god möjlighet att få ta del av informanternas kunskap, synpunkter och tankar.²⁵ Jag gick in i mitt fältarbete utan att veta exakt vad det var jag sökte. Med hjälp av mina informanter blev ämnet mer nyanserat och jag fick upp ögonen för nya infallsvinklar. Intervjuerna pendlade mellan att vara strukturerade och ostrukturerade men höll sig ändå inom temat. Som Fägerborg påpekar i *Etnologiskt fältarbete* (2011) är en förutsättning för en bra intervju krävs en god intervjuare. För att bli det krävs bland annat praktisk erfarenhet.²⁶ Jag i min roll som student har inte utfört intervjuer av denna typ tidigare. Med mer erfarenhet skulle säkerligen intervjuens struktur och frågor sett annorlunda ut. Detta skulle påverkat mina informanternas svar och därmed min empiri. Informanterna har blivit intervjuade av andra studenter i samma syfte. Det har redan erfarenhet av ämnet och kan därför välja vad de vill framhäva, nedtona eller undvika i intervjun.²⁷ Jag upplevde inte att informanterna ”höll tillbaka” på något sätt. Alla var väldigt öppna och hjälpsamma. Jag upplevde det som att informanterna hade stort intresse för ämnet som det gärna delade med sig av. Trots det måste jag ha i åtanke att varje människa, inklusive jag själv, har ett begränsat perspektiv.²⁸ Skulle jag intervjuat ytterligare personer med andra roller i samhället inom ämnet skulle perspektivet sett annorlunda ut.

Alla intervjuer är inspelade och transkriberade ordagrant. Citaten i uppsatsen från informanterna är översatta till skriftspråk för lättare läsning.

²⁵ Fägerborg, 2011. Intervjuer. I Kaijser & Öhlander (red.) *Etnologiskt fältarbete*, s.88

²⁶ Ibid., s.95

²⁷ Ibid., s.90

²⁸ Ibid., s.97

Observation

Min observation består av att observera utställningen *Ansikte mot Ansikte*. Inom etnologiämnet är det vanligt att kombinera flera metoder för att få ett innehållsrikare material.²⁹ Jag valde att kombinera intervju med observation. Det kändes naturligt att observation skulle vara en del av materialet då uppsatsens ämne berör utställningen som befinner sig på museet. Vasamuseet är för tillfället stängt så jag har genomfört min observation utan närvaro av besökare. Här kommer informanternas intervjuer till stor nytta. Informanterna berättar om besökarna och hur dom rör sig i museet och framförallt utställningen *Ansikte mot Ansikte*. Jag hade själv inte möjlighet att observera detta men kombinationen av att observera utställningen och informanternas intervjuer får jag en bättre bild av besökaren. Det finns både för och nackdelar med att utföra observationen utan besökare. Fördelen var att jag hade hela utställningen till mig själv. Det fanns inga yttre faktorer som störde. Det var jag och en av mina informanter som besökte utställningen tillsammans. Det blev en så kallad deltagande observation där gränsen mellan intervju och observation suddades ut.³⁰ Nackdelen med att utföra observationen utan besökare är att en del intryck går förlorade. Observation i fält inkluderar alla sinnen så som syn, hörsel och lukt.³¹ Utan besökare som rör på sig eller samtalar med varandra går en del sinnen förlorade. En känsla av stillsamhet infann sig. Skulle med museet vart öppet och fyllt med besökare är jag inte säker på att samma känsla skulle infalla. Observation möjliggör och utesluter analyser.³² Det är tydligt att min observation på det stängda museet möjliggjorde en analys men uteslöt en annan.

Skriftliga källor

Från Malin Fajersson fick jag ta del av Vasamuseets sammanställda dokument med frågor och svar kring utställningen *Ansikte mot Ansikte*. Dokumentet skapades i samband med utställningens öppning. Dokumentet är underlag för hur museet svarar på frågor som kan uppstå i samband med utställningen från besökare.

²⁹ Ibid., s.85

³⁰ Pripp & Öhlander, 2011. Observationer. I Kaijser & Öhlander (red.) *Etnologiskt fältarbete*. s. 123

³¹ Ibid., s. 127

³² Ibid., s. 113

Etik och reflexivitet

Mina informanter är inte anonymiserade vilket kan ses som att det går emot god forskningsetik. Jag vill argumentera för att det i detta fall är försvarbart att inte anonymisera informanterna.

Enligt etikprövningslagen är det viktigt att individen genom sitt deltagande inte kommer utsättas för obehag eller skada.³³ Mina informanter har alla gett sitt samtycke till att den information de delar med sig av under intervjuerna kommer användas i uppsatsen.³⁴ Samtliga informanter har avböjt att vara anonyma. Det är relevant för uppsatsen att förklara informanternas skilda positioner på museet. En del av positionerna innehåller enbart en person och det är därför omöjligt att garantera anonymitet. Jag hade en möjlighet att anonymisera en del av informanterna men avstod från detta då det skapar en ojämn dynamik. Genom att skriva ut namn på en del av informanterna men inte alla kan det uppfattas som att dennes berättande är mer relevant än någon annans. Med etikprövningslagen i åtanke kommer inte informanternas intervjuer ställas emot varandra där en åsikt framställs som mer fördelaktig än en annan.

Till en början när jag kontaktade informanterna presenterade jag uppsatsens ämne där det en stor del innefattar den etiska diskussionen kring att ställa ut mänskliga kvarlevor. Redan innan vi möttes var informanterna informerade om uppsatsens ämne, syfte samt att deras deltagande skulle bli en del av materialet. Jag informerade dem med andra ord om informationskravet.³⁵ Informanterna kunde därefter själva välja om det ville delta i intervjun. Informationskravet ligger till grund för samtyckeskravet. Informanterna ställde frivilligt upp på att bli intervjuade. Tack vare att informationskravet och samtyckeskravet är uppfyllt är även kravet på informerat samtycke det.³⁶

Vid mötet informerades informanterna om uppsatsens ämne och syfte ytterligare en gång. Samtliga informanter erbjöds åter igen anonymitet samt om det kom upp information under intervjun som informanten inte ville vara en del av studien kunde de informera mig om det. Alla informanter avböjde. Jag har valt att inte anonymisera informanterna på grund av att jag

³³ Kalman & Johansson 2012. Skydd av försökspersoner respektive informanternas anonymitet. I Kalman & Lövgren (red.) *Etiska dilemman*, s. 43

³⁴ Pripp 2011. Reflektion och etik. I Kaijser & Öhlander (red.) *Etnologiskt fältarbete*, s. 82

³⁵ Kalman & Lövgren 2012. Etik i forskning och etiska dilemman. I Kalman & Lövgren (red.) *Etiska dilemman*, s. 15

³⁶ *Ibid.*, s. 15

anser att det kan få motsatt effekt när det kommer till att värna om informanternas integritet och välbefinnande.

Vi möttes i intervjun i rollerna student och yrkesverksam. Jag i rollen som intervjuare och student är ny på fältet. Jag söker informanternas kunskap och erfarenheter inom ett område som dom själva är väl bekanta med. Jag har därför möjlighet att gå in i fältet utan en stark åsikt som lutar åt något håll utan snarare ett intresse och nyfikenhet för ämnet. Att gå in i intervjun utan ett starkt ställningstagande för eller emot leder till öppna frågor och diskussioner. På detta sätt undviks att informanten upplever obehag.

Mina informanter är väl bekanta med varandra och rekommenderade varandra för intervjuer. Att informanternas deltagande inte borde vara känt för verksamheten som studeras är i detta fall inte möjligt att tillämpa.³⁷ I och med att informanterna rekommenderar varandra är de internt informerade om vilka personer inom verksamheten, det vill säga Vasamuseet, som kommer att delta i studien.

Syftet med uppsatsen är inte att ta ett ställningstagande för eller emot att ställa ut mänskliga kvarlevor. Det vill jag belysa att även informanterna förmedlar i sina intervjuer. Jag vill visa på hur informanterna är väl medvetna om det etiska dilemma kring ämnet och hur de resonerar kring detta. Skulle informanterna vara anonyma kan det te sig som att en åsikt skulle vara mer korrekt än en annan.

Disposition

Kapitel 1 presenterar uppsatsens ämne med syfte och frågeställningar. I kapitel 2 *Vasamuseets etiska dilemma* presenteras och analyseras den insamlade empirin. Empirikapitlet är indelat i underrubriker efter teman som jag anser är mest relevanta för analysen. I kapitel 3 förs en avslutande diskussion. Därefter följer källor och referenser.

³⁷ Kalman & Johansson 2012. Skydd av försökspersoner respektive informanternas anonymitet. I Kalman & Lövgren (red.) *Etiska dilemman*, s.46

Vasamuseets etiska dilemma

Bakgrund

Sveriges historia kring att samla in och ställa ut mänskliga kvarlevor är med nutidens blick mörk. Mänskliga kvarlevor har i många fall samlats in för vetenskapliga syften såsom rasbiologi. Idag klingar inte termen rasbiologi speciellt positivt.

Mellan åren 1878 - 1880 genomförde Adolf Erik Nordenskiöld en vetenskaplig expedition i syfte att ge mer kunskap till etnografien.³⁸ Expeditionen skedde under en tid då evolutionistiska idéer kring människor, ras och etnicitet var högst närvarande. Det skedde även under en tid av kolonialisering som gav den vita, västerländska mannen rätt att exploatera. Under expeditionen samlades etnografiska föremål, mänskliga kvarlevor och beskrivningar kring ursprungsbefolkningar in. Framförallt från vad expeditionens deltagare benämnde som eskimåer och tschuktscher. Från protokoll och dagboksanteckningar kan vi läsa om hur kvarlevorna förvärvades från gravplatser. Detta skedde utan ursprungsbefolkningens godkännande.³⁹

Kvarlevorna blev så småningom en del av Gustav Retzius samlingar. Retzius hade en ledande roll inom den svenska rasbiologin.⁴⁰ Numera befinner sig kvarlevorna på svensk museitjänsts depå i Tumba. Kvarlevorna visas inte upp i undervisnings eller utställningssyfte då det enligt rapporten *Deposition av skelettfynd/gipsavgjutningar från osteoarkeologiska forskningslaboratoriet* (2005) finns "starka skäl att beakta etiska aspekter"⁴¹

Detta är bara ett av många exempel på hur mänskliga kvarlevor har förvärvats i ett historiskt perspektiv. I dagens perspektiv ter sig detta insamlade oetiskt då det rörde sig om att förvärva kvarlevor från gravar utan godkännande från ursprungsbefolkningen och att syftet i många fall var rasbiologiskt. Samhällsandan ser idag annorlunda ut där rasbiologi inte längre är en vetenskap. Den positiva utvecklingen är att det idag finns ett större regelverk kring mänskliga kvarlevor och framförallt när det rör sig om kvarlevor från ursprungsbefolkning och minoritetsgrupper. Detta visar sig när det kommer till repatriering. En önskan och vilja att repatriera kvarlevor från museum och samlingar till ursprungsbefolkningar finns och har även

³⁸ Persson-Fischer 2010, Museiföremåls ursprung: Tid och plats eller etnisk beteckning? I Hallgren (red.) *Mänskliga kvarlevor*, s.19

³⁹ Ibid., s.35

⁴⁰ Ibid., s.44

⁴¹ Ibid., s.45

genomförts. Kvarlevorna från Adolf Erik Nordenskiölds expedition visas inte upp varken i utställnings eller undervisningssyfte för att det idag anses inte vara etiskt försvarbart. Detta är självklart positivt och visar på en utveckling mot ett mer inkluderande samhälle.

Samtidigt tycker många museer att det även är etiskt försvarbart att ställa ut de mänskliga kvarlevorna så som till exempel på Vasamuseet. Kvarlevorna visas här upp i utställnings och undervisningssyfte. Vad beror det på att vi anser att vi kan ställa ut vissa kvarlevor och vilka etiska dilemman uppstår när vi gör det?

Mänskliga kvarlevor som kulturarv

Samtliga informanter förklarade att utställningen Ansikte mot Ansikte inte hade varit möjlig att skapa om kvarlevorna var identifierade. Riksantikvarieämbetets dokument sammanfattar synen kring oidentifierade och identifierade kvarlevor som:

Mänskliga kvarlevor där den dödes identitet eller bakgrund är känd kan uppfattas på ett annat sätt än helt anonyma kvarlevor. Då den dödes identitet är känd bör museet överväga att föra dialog med eventuella efterkommande kring exponering eller annan hantering av kvarlevorna.⁴²

I många repatrieringsfall är det möjligt att spåra kvarlevornas ursprung till en ursprungsbefolkning eller minoritetsgrupp. Även om vi inte vet exakt vem personen var blir kvarlevan på detta sätt till viss del identifierad. Eftersom Vasamuseets kvarlevor är oidentifierade, hamnar ansvaret för exponering och hantering på museet. Vasamuseet är en del av myndigheten Statens maritima och transporthistoriska museer. Deras uppdrag är att bevara, använda och utveckla det maritima och transporthistoriska kulturarvet.⁴³ För Vasamuseets del betyder det förenklat att visa upp skeppet Vasa och ge en inblick i 1600-talets Sverige. Utöver det är Vasamuseet en kunskapsinstitution som bedriver forskning.⁴⁴ I beskrivningen kring Vasamuseets uppdrag nämns inte de mänskliga kvarlevorna men i och med att de befinner sig på museet och används i utställnings- och forskningssammanhang är de även en del av kulturarvet.

Laurajane Smith menar på att det inte finns något självklart eller givet arv eller kulturarv.⁴⁵ Snarare finns det en hegemonisk diskurs kring vad som uppfattas som kulturarv. Diskursen

⁴² Riksantikvarieämbetet 2020. *God samlingsförvaltning: stöd i hantering av mänskliga kvarlevor i museisamlingar*, s.6

⁴³ Vasamuseets hemsida, Om oss 2020, <https://www.vasamuseet.se/om-oss>, hämtad 2020-05-12

⁴⁴ Ibid.,

⁴⁵ Smith 2006, *Uses of Heritage*, s.11

påverkar hur människor tänker kring kulturarv och hur människan själv i slutändan är den som skapar det. Den hegemoniska diskursen inkluderar och exkluderar olika förståelser av kulturarv. Smith menar på att just västerländska kulturella värden får företräde och görs till norm. Normen blir till det naturliga eller självklara sättet att se på kulturarv. Detta kallar hon *authorized heritage discourse*, förkortat AHD.⁴⁶ I fortsättningen kommer den svenska benämningen *etablerad kulturarvsdiskurs* användas. Diskursen skapar ett meningssystem som sätter gränser och skapar möjligheter för vad som kan sägas eller göras.⁴⁷

Inom etablerad kulturarvsdiskurs finns det flera aktörer. En aktör/aktörer som dominerar diskursen kallar Smith för *authorizing institutions of heritage*. UNESCO och ICOM som definierar vad som är ett kulturarv och hur detta ska hanteras och användas är exempel på sådana aktörer.⁴⁸ Vasamuseet är ålagt att följa ICOM:s och UNESCO:s etiska regelverk kring mänskliga kvarlevor. De följer även de nationella regelverk som finns och utformar sina egna policydokument efter dessa. På detta sätt kan även Vasamuseet förstås som en auktoriserad institution för kulturarv. Vasamuseet blir en aktör som styr synen på att ställa ut de mänskliga kvarlevorna. Som mina informanter förklarade och som det etiska regelverket säger skulle det vara problematiskt om kvarlevorna var identifierade. Malin beskrev i sin intervju att ”vi hade inte kunnat göra den här utställningen om de här människorna var identifierade. Det var en grundförutsättning som var jätteviktig”⁴⁹ I och med att de inte är det blir det mer etiskt försvarbart att ställa ut dem. ICOM:s etiska regelverk kring att ställa ut mänskliga kvarlevor lyder:

Mänskliga kvarlevor och material av religiös betydelse måste visas på ett sådant sätt att det överensstämmer med professionella normer, och i medvetande om de intressen och trosuppfattningar som finns bland de samhällsmedlemmar, etniska eller religiösa grupper som föremålen kommer från, i den mån dessa uppfattningar är kända. De måste presenteras med stor takt och respekt för de känslor av mänsklig värdighet som alla folkslag delar.⁵⁰

Det är just formuleringen professionella normer som visar på hur etablerad kulturarvsdiskurs är närvarande. Vem är det som bestämmer och praktiserar dessa normer. Det är de dominerande kulturella institutionerna. De professionella normerna utövas av bland annat

⁴⁶ Smith 2006, *Uses of Heritage*, s.11

⁴⁷ Payne Gunnarsson 2017, Från politisk diskutsteori till etnologiska diskursanalyser, I Payne Gunnarsson & Öhlander (red.) *Tillämpad kulturteori*. s. 252

⁴⁸ Smith 2006, *Uses of Heritage*, s. 113

⁴⁹ Intervju Malin Fajersson, 2020-04-08

⁵⁰ ICOM 2011, *ICOM:s etiska regler*, s. 18

vetenskapsmän och museipersonal vilket gör även dessa till kulturarvsaktörer. Inom diskursen får experter som historiker, arkeologer och osteologer företräde att definiera hur kulturarv ska förvaltas och brukas. Det är experterna som anses ha kunskapen och insikten att ta hand om och vårda kulturarvet för kommande generationer.⁵¹

När det kommer till Vasamuseets kvarlevor kan det alltså verka självklart att de ska vara en del av museets samlingar och därmed kulturarvet. Kvarlevorna ställs ut i en väl genomtänkt utställning på ett respektfullt sätt. Studiens informanter, som jobbar aktivt med utställningen som pedagoger, belyser hur viktigt det är att tala om kvarlevorna med respekt och värdighet. Samtidigt är majoriteten av informanterna överens om att individerna som är utställda i utställningen med största sannolikhet inte skulle gett sitt godkännande. Detta påstående grundar sig framförallt i det faktum att 1600-talets Sverige var starkt religiöst. Karin diskuterade kring detta som följande:

Det har en stor lockelse att visa äkta ben och samtidigt är det ganska tydligt när man läser om 1600-talet att om de hade blivit tillfrågade hade individerna inte godkänt detta. Den tidens människor levde i en religiös kontext, om livet efter döden ska fortsätta så måste man bli begravd på rätt sätt. Ett museum är inte en kyrkogård eller vigd jord för den delen så jag är lite kluven. Det är väldigt spännande och kittlande men egentligen kanske inte helt försvarbart och jag är inte alls säker på att dom kommer finnas kvar i utställningen om 10–15 år kanske.⁵²

Det går inte att veta med hundra procent säkerhet men mest troligt är att individerna var troende inom protestantismen menar informanterna. Ur ett religiöst perspektiv är det sannolikt att individerna efter döden hade velat bli begravda i vigd jord på en kyrkogård. Kryptorna som individerna nu ligger i blev välsignade innan utställningen öppnade. Till viss mån kan man därför anse att de avlidna individernas sannolika önskemål har tillgodosetts. De flesta av informanterna var trots det överens om att ett museum inte kan likställas med en grav när det kommer till en individs sista viloplats. Till det måste tilläggas att alla individer från Vasa inte är utställda. De individer som inte ställs ut finns i museets samlingar och ligger inte i förvaring som är välsignad. Frågan är om inte de arkiverade kvarlevorna borde ha samma rättigheter till en välsignad vila som de utställda?

⁵¹ Smith 2006, *Uses of Heritage*, s. 29

⁵² Intervju Karin Schafer, 2020-04-03

Att individerna troligen inte hade gett sitt godkännande till att vara en del av utställningen är ett etiskt dilemma, ett dilemma som samtliga informanter är fullt medvetna om. De resonerade kring dilemmat som att det trots allt finns många fördelar med att ställa ut kvarlevorna och att fördelarna väger över nackdelarna. Malin beskrev det som:

Det här är en diskussion man kan föra på jättemånga nivåer, dels hur man väljer att visa dem, dels hur man väljer att berätta om dem och att man måste göra tydligt varför man gör det också. Vi menar på att de här mänskliga kvarlevorna kan hjälpa oss att få reda på väldigt mycket om dåtidens människor. Det är ett val vi gör, vi väljer forskningsperspektivet så att säga. Det kan verka som att det viktigaste i det här sammanhanget är vad vi tycker om det här. Vi pratade mycket om man kan se platsen på museet som en viloplats för dom här människorna och då sa min kollega Claes något som jag tyckte var väldigt insiktsfullt: "vi kan ju tycka vad som helst om det här men det enda som egentligen är viktigt det är vad dom här personerna egentligen hade tyckt. Skulle de själva tyckt att det här var en viloplats för dem efter döden" och svaret på den frågan är naturligtvis nej. De här människorna levde i en tid där dom flesta var troende och man skulle begravas i vigd jord. Så på något sätt måste man göra klart för sig sådana grundparametrar att nej, de här människorna skulle inte tycka att det här var en viloplats för dem men vi gör ändå valet att visa dem för vi tycker att det finns så mycket att vinna på att göra det. Samt att det ingen är identifierad för då hamnar man i en ohållbar situation, man måste bolla upp sådana frågor även om det är lite jobbiga.⁵³

Innan utställningen öppnade sammanställdes ett formulär med frågor som museet förmodade att de skulle få från allmänheten. På frågan om varför skeletten visas i utställningen var svarar museet som följande:

Vi har haft en lång intern diskussion om detta men faktum är forskning på ben ger mycket kunskap som inte skulle kunna illustreras på annat sätt. Vi vill stå för att vi kan förstå mycket genom att lägga ihop olika källor till kunskap - osteologi, arkeologi och skriftliga källor. Det här är en vetenskaplig utställning där vi samtidigt försöker exponera skeletten med värdigheten i behåll. Ingen av individerna är identifierad vilket är en viktig förutsättning för att man kan ställa ut skelett. Den här aspekten har tidigare inte funnits med i museet. Många har under årens lopp efterfrågat historien om dem som dog.⁵⁴

Vasamuseet rättfärdigar alltså att ställa ut kvarlevorna i vetenskapens namn. Arkeologer, osteologer och historiker är aktörer inom diskursen som genom sina praktiker normaliserar

⁵³ Intervju Karin Fajerson, 2020-04-08

⁵⁴ FAQ-frågor till utställningen Ansikte mot Ansikte, Vasamuseets egna material

synen på att ställa och forska på mänskliga kvarlevor. Normen blir därmed att det är etiskt försvarbart att ställa ut kvarlevorna. Skulle kvarlevorna inte ställas ut skulle inte vetenskapen drivas framåt och kunskap gå förlorad. Inger själv resonerade kring detta men påpeka samtidigt att vetenskapliga ämnen en mänsklig konstruktion.

Jag känner mig som hälften, hälften. Den delen av mig som är arkeolog tänker att det är spännande och man får fakta. Arkeologhalvan av mig känner att det här är vetenskap, det här ger oss information som vi inte får i vanliga fall. De är drunknade på skeppet, de har sin kontext och ger information om hur vanliga människor hade det. Sådant som inte hade sparats annars vilket är poängen med hela Vasa, så arkeologdelen av mig känner så. Men så kommer andra Inger-halvan som tänker det är vi som har hittat på att det är en vetenskap. I vetenskapens namn förstör jag den här järnåldersgraven för att vi för 100 år sedan hitta på en vetenskap som heter arkeologi så det är ju så vi tycker. Arkeologihalvan tycker bra och spännande och andra halvan tycker att det är vi som har hittat på det här. Vi har inte frågat dem (kvarlevorna) så jag känner mig väldigt dubbel.⁵⁵

Människan har själva bestämt att vetenskap är något som existerar. Som informanterna och Vasamuseets frågeformulär till utställningen *Ansikte mot Ansikte* visar får vetenskapen företräde. Enligt Smith är en av etablerad kulturarvskurs normativa övertygelser att arkeologi är den enda vetenskapen som har förmåga att objektivt rekonstruera och förklara det förflutna i kulturer utan skriftliga historier eller texter.⁵⁶ Som exempel tar Smith upp arkeologers syn på att bevara kulturarvet från ursprungsbefolkningar. Inom många ursprungsbefolkningar finns det en stark muntlig tradition. Berättelser om den gemensamma historien överförs muntligt från generation till generation. Enligt etablerad kulturarvskurs ses inte muntliga källor som tillförlitliga då det är föränderliga. Istället är det genom att forska och bevara det materiella som den mest trovärdiga bilden av det förflutna återskapas.⁵⁷ Det finns tre skriftliga källor från när Vasaskeppet förläste men det finns inga skriftliga källor som kan berätta något om individerna på skeppet. Det blir därmed upp till arkeologin och osteologin att efterkonstruera det förflutna. Tilliten sätts till vetenskapen. Besökaren blir presenterad med en utställning som på ett vetenskapligt sätt berättar om kvarlevorna. Informanterna berättade att sedan utställningen öppnades har de mottagit väldigt lite kritik från besökare. Karin beskrev det som:

⁵⁵ Intervju Inger Elgestedt, 2020-04-15

⁵⁶ Smith 2006, *Uses of Heritage*, s.284

⁵⁷ Smith 2006, *Uses of Heritage* s.285

Förvånansvärt få negativa reaktioner. Vi trodde vi skulle få mer men det händer absolut, oftast är det amerikaner som reagerar negativt och är man religiös kan det vara något man reagerar på. Allting beror ju också på i vilken kontext saker och ting visas. Jag tänker på i Rom med katakomber. Det behöver inte vara så för att man är katolik till exempel att det är omöjligt att visa en död kropp. Det beror lite på hur man gör det men det är klart, det blir visa reaktioner, färre reaktioner än vad vi trodde skulle bli. Det är inte så att alla på museet tycker det är rätt och riktigt att visa de här skeletten utan alla får ju ha sin egen personliga ståndpunkt.⁵⁸

Detta kan tolkas som positivt men det kan också bero på att besökarna möts av en tolkning vilken är vetenskaplig. De dominerande auktoriserade kulturella institutionerna har bestämt att kvarlevorna är ett värdefullt kulturarv som ska bevaras för eftervärlden. De vårdas och bevaras sedan av experter som presenterar detta för besökaren. Det som presenteras för besökaren är ett vetenskapligt perspektiv som förklarar att kvarlevorna är ett rikt forskningsmaterial. Det som exkluderas är kanske den etiska diskussionen om vad individerna själva hade velat. Skulle detta perspektiv få större utrymme i utställningen skulle kanske reaktionerna vara annorlunda.

Tid och plats

Tidsperspektivet är en avgörande faktor som gör det möjligt att ställa ut kvarlevorna.

Riksantikvarieämbetet skriver om närhet och avstånd i tid:

Mänskliga kvarlevor kan uppfattas på olika sätt beroende på närheten i tid, och äldre kvarlevor är i allmänhet svåra att koppla till dagens befolkningsgrupper och nationsindelningar. Frågor om till exempel gravsättning aktualiseras därför i större utsträckning när det gäller kvarlevor från medeltiden och framåt, även om det finns undantag i de fall då en mycket nära och kontinuerlig geografisk, religiös, andlig och kulturell koppling kan påvisas⁵⁹

Vasamuseets kvarlevor är visserligen från en tidsålder efter medeltiden men räknas fortfarande som kvarlevor från en äldre tid. Detta kan kopplas samman med närhetsprincipen. Ju närmare en händelse ligger i tidsperspektiv desto mer känslomässigt intryck ger det. Ju längre bort i tiden det ligger desto mindre intryck. Uppfattningen om vad som är känsligt mänskligt material avtar med tiden.⁶⁰ Jag säger inte att man inte ser de mänskliga kvarlevorna

⁵⁸ Intervju Karin Fajersson, 2020-04-08

⁵⁹ Riksantikvarieämbetet 2020. *God samlingsförvaltning: stöd i hantering av mänskliga kvarlevor i museisamlingar*, s.6

⁶⁰ Drenzel, Reinius Gustafsson, Hauptman, Hejll & Svanberg 2016. *Mänskliga kvarlevor vid offentliga museer, en kunskapsöversikt*, s.27

på Vasamuseet som mänskliga men vi har idag inte någon personlig anknytning till dem. Tidsperspektivet och den personliga närheten går alltså hand i hand. Lotta resonerar kring detta:

Jag tycker inte det är oproblemiskt. Jag kan nog inte ha en generell syn på att ställa ut mänskliga kvarlevor på museum i stort för det beror helt på hur man gör det och vilka kvarlevor det är. Ska jag tala för Vasamuseet så tycker jag att det funkar. Det har att göra med att det är lång tid sedan, vi vet inte vilka några av individerna är, en kanske vi vet men inte säkert, och vi har inga nu levande släktingar. Det är ingen som har en personlig anknytning till någon av dem.⁶¹

Utöver det menar Smith att inom etablerad kulturarvskurs värdesätts äldre artefakter och mänskliga kvarlevor. Ju äldre kvarlevorna är desto mer anses de relevanta att bevara och vårda som kulturarv då de kan bringa ny kunskap om dåtidens människor.⁶² Vasamuseets kvarlevor kan berätta mycket om 1600-talets människa som vi inte annars hade vetat. Det går inte förneka. Däremot om vi ser på kvarlevornas historia från att de hittades så har dess kulturhistoriska betydelser förändrats beroende på vad tidens rådande ideal var. När kvarlevorna hittades i samband med bärgningen var det självklart att de skulle begravas. Detta för att man då ansåg att det var det naturliga att göra med döda människor.⁶³ Beslutet fattades av Wasanämnden som hade ansvar för hela Vasaprojektet. Kvarlevorna begravdes 1963 i vigd jord på Galärvarvkyrkogården. Det genomfördes osteologiska undersökningar på kvarlevorna innan de begravdes. För att i framtiden eventuellt kunna ta upp kvarlevorna igen för vidare undersökning vidtogs vissa åtgärder. Samtliga individer inneslöts i nylonarmerad plastfolie och placerades sedan i cementkistor som svetsades igen.⁶⁴ På detta sätt skulle kvarlevorna bevaras och inte naturligt förfalla. Enligt etablerad kulturarvskurs finns det inom västvärlden en nästintill rädsla för att det som klassas som kulturarv ska förfalla. Kulturarvet måste konserveras annars finns det risk att kunskap går förlorad.⁶⁵ Vasas kvarlevor begravdes under en tid då det ansågs vara mest etiskt korrekt. Trots det fanns en rädsla från osteologisk synvinkel att kvarlevorna skulle förfalla och åtgärder vidtogs. Bara 26 år senare ansåg osteologin att det gjorts så pass stora framsteg att kvarlevorna togs upp ur sin grav igen. Det visade sig att trots skydd hade kvarlevorna blivit utsatta för vatten som trängt in i påsarna och utsatt kvarlevorna för mögelsvampar.⁶⁶ Är detta ett misslyckande eller är det egentligen bara

⁶¹ Intervju Lotta Wiker, 2020-04-21

⁶² Smith 2006, *Uses of Heritage*, s.285

⁶³ FAQ-frågor till utställningen Ansikte mot Ansikte, Vasamuseets egna material

⁶⁴ During 1994, *De dog på Vasa*, s.30

⁶⁵ Smith 2006, *Uses of Heritage*, s. 286

⁶⁶ During 1994, *De dog på Vasa*, s.30

naturens gilla gång? Alla kvarlevor som hittades i samband med utgrävningen begravdes inte. De kvarlevor som inte hittades direkt på skeppet utan som hittades på botten kring förlistningsplatsen kom det aldrig något krav på återbegravning av outhälsade skäl.⁶⁷ Vad dessa outhälsade skäl var finns det inte riktigt klarhet i. Enligt Fred kan det bero på att Sjöhistoriska museet tog över ansvaret över Vasa efter Wasanämnden. Wasanämnden dominerades av marinen som krävde en återbegravning. Enligt Fred kan det vara så att museet hade en mer akademisk inställning till de kvarlevor som hittades efter begravningen.

Begravningen, återupptagandet av kvarlevorna och de icke begravda kvarlevorna visar att på mindre än 30 år ändras perspektivet på hur mänskliga kvarlevor ska hanteras.

Samtidens inverkan

Utställningen *Ansikte mot Ansikte* var tänkt att öppna 1998–1999 men med tanke på att Estoniakatastrofen hade inträffat 4 år tidigare valde museet att avvakta. Åren efter Estoniakatastrofen fanns det en diskussion kring att bärga individer som hade förolyckats. Under denna tidpunkt ansåg museet och personalen som var involverad kring utställningen att det fanns en risk att en utställning med mänskliga kvarlevor från en förlisning skulle mötas med kritik då minnet från Estonia fortfarande var närvarande. Den personliga närheten till olyckan fanns fortfarande kvar i samhället. Skulle utställningen ha öppnats under denna tidpunkt är det mycket möjligt att Vasaskeppets kvarlevor skulle associeras med individerna som förolyckades på Estonia. Det hade inte varit respektfullt varken mot Vasas kvarlevor eller Estoniakatastrofens offer. Malin beskrev det i sin intervju:

Från början hade vi tänkt att göra den här utställningen tidigare, runt 99 men då var det mycket diskussioner i media om Estonia. Då tänkte vi att det här kommer inte bli bra. Estonia är ju ett öppet sår för många människor och då handla det mycket om att bärga eller inte bärga kroppar. Så vi gjorde ett medvetet val, att det här kan landa fel om vi öppnar utställningen.⁶⁸

Det är viktigt att kvarlevorna ställs ut på sakligt vis och avdramatiserar det spektakulära att visa upp avlidna individer.⁶⁹ Som mina informanter har förklarat är syftet med utställningen att berätta om individernas liv innan förlisningen. Det läggs inte stort fokus på själva olyckan och den beskrivs inte på ett dramatiskt sätt. Informanterna är noga med att påpeka att de inte

⁶⁷ Ibid., s.32

⁶⁸ Intervju Malin Fajersson, 2020-04-08

⁶⁹ Riksantikvarieämbetet 2020. *God samlingsförvaltning: stöd i hantering av mänskliga kvarlevor i museisamlingar*, s.18

ville exponera kvarlevorna som offer för en tragedi. Fred förklarade syftet med utställningen som:

Så om man tittar på utställningen som man ser kroppen, ben och skelettmaterialet i sarkofagen. Bakom är det en monter med alla personliga tillhörigheter vi kunde identifiera som vi tror tillhör dem som i stort sett är klädsel och vad de hade i fickan. Det ger oss en chans att säga något om vem personen var i livet och det tyckte vi var väldigt viktigt för utställningen. Det inte ska vara otäckt eller sensationellt. Man ska träffa personer från Vasas tid. De dog på Vasa men det var bara den sista saken dom gjorde. De gjorde massa annat i tio till sextio år före och vi ville prata om hur de var i livet som vi tycker är mycket mer intressant än bara att de dog på Vasa.⁷⁰

Hade kvarlevorna ställts under tiden efter Estonia finns det en risk att publiken hade sett kopplingar till den nutida olyckan och det hade medfört negativa känslor inför utställningen. Tiden var helt enkelt inte rätt. Den vetenskapliga diskursen inom etablerad kulturarvsvetenskap trumfas i den här situationen av en samhällsdiskurs kring död och tragedi.

2004 ansåg museet att det gått tillräckligt lång tid sedan Estoniakatastrofen och den personliga närheten var inte lika närvarande. Enligt FAQ- dokumentet fanns dessutom en efterfrågan från allmänheten att få veta mer om människorna som befunnit sig ombord.⁷¹ Malin förklarade att ett antal år efter Estoniakatastrofen kom det många förfrågningar från besökare kring människorna som befunnit sig på Vasaskeppet. Hon beskriver det som:

Sen gick det ett antal år och då fick vi väldigt många frågor från besökarna: människorna då? Vilka var de? Vad vet ni? Varför berättar ni ingenting om dom? Det kändes som att folk tyckte att vi undvek det enda som egentligen är viktigt.⁷²

För att återknyta till den religiösa aspekten så lever vi idag i ett allt mer sekulariserat samhälle. Religionen genomsyrar inte samhället på samma vis som det gjorde i 1600-talets Sverige. Det är därför förståeligt att det inte ifrågasätts om det är etiskt försvarbart att ställa ut kvarlevorna. Karin återkopplar till det sekulariserade samhället under intervjun när vi talade om när kvarlevorna togs upp för första gången.

När de mänskliga kvarlevorna hittades på Vasaskeppet så var det en del av fynden som begravdes på kyrkogården men att dom togs upp på 80-talet. Möjligheterna att få ut mer spännande fakta hade

⁷⁰ Intervju Fred Hocker, 2020-03-06

⁷¹ FAQ-frågor till utställningen Ansikte mot Ansikte, Vasamuseets egna material

⁷² Intervju Malin Fajesson, 2020-04-08

utökats så mycket att plus att Sverige hade blivit så sekulariserat så det fanns inte lika starka röster emot att undersöka och så småningom ställa ut dem.⁷³

Leker vi med tanken att kyrkan skulle ha en dominerande roll är det inte omöjligt att det skulle finnas starkare åsikter om att kvarlevorna borde återbegravas enligt deras förmodade önskemål. När jag ställde frågan om eventuell återbegravning till mina informanter var de överens om att det inte är omöjligt att kvarlevorna begravs igen. Samtidigt ställde de sig tveksamma till det då de var osäkra på om de trots det inte skulle tas upp igen. Inger la fram det som följande:

Jag la fram ett förslag, jag vet inte om jag tycker så men tror kanske det. Nämligen att år 2028, om 8 år, är det 400 års jubileum sen skeppet förliste. Jag föreslog att vi skulle begrava dem igen men det kom synpunkter som är riktiga. De dog där ute (på vattnet) där ute är deras grav och Vasagraven (på Galärvarvskyrkogården) är tom. De har en grav däruppe (på kyrkogården) och det står ingenstans att den är tom så vi luras ju. Så ett argument för att inte göra det är nu är de ju här och i framtiden med teknik som utvecklas hela tiden kommer vi veta ännu mer om dem. Ska vi då gräva upp dem efter 10 år då nya forskare börjar med nya metoder. De lär ju alltid vara intressanta och de får nog inte vara ifred om vi begraver dem nu. Folk har olika åsikter och det är ingen som väger tyngre och då får man tänka vi är en myndighet och ett museum som ska fatta ett gemensamt beslut.⁷⁴

Osteologin utvecklas och med det kan vi idag inte veta vad för ny kunskap vi kan nå med hjälp av kvarlevorna. Detta visar att vi befinner oss i en tid där vetenskapen får företräde, helt i linje etablerad kulturarvsvdiskurs. Det finns en rädsla för att begrava kvarlevorna igen eftersom det finns risk att benmaterialet kan ta skada igen, som efter den första begravningen. Skulle kvarlevorna ta skada skulle inte nya framsteg inom osteologin kunna tillämpas och därmed skulle kunskap "gå förlorad". På frågan om utställningen strider mot griftefriden svarar museet enligt dokumentet med FAQ- frågor som följande:

Nej. Gravöppningen skedde inte obehörigen, utan med tillstånd av församlingen och markägaren Djurgårdsförvaltningen⁷⁵. Dessutom stördes de dödas frid redan när utgrävningarna inleddes och skeppet bärgades åren kring 1960. Vattnet i Strömmen hade faktiskt varit ett slags grav i över 300 år. Öppning av gravar och hantering av dödas ben är sedan länge accepterat inom arkeologin. Man kan säga att man är försiktigare om de döda tillhörde någon nu praktiserad religion, i detta fall kristendomen, men det finns också kristna skelett utställda på museer. En rimlig tumregel är att man

⁷³ Intervju Karin Fajersson, 2020-04-08

⁷⁴ Intervju Inger Elgestedt, 2020-04-15

⁷⁵ Gravöppningen av Vasagraven som skedde 1989

kan musealt hantera och ställa ut ben av människor som är anonyma och som inte längre någon levande människa minns.⁷⁶

Svaret är formulerat som att museet är medvetet att de dödas frid har blivit störd men att öppna gravar har sedan länge varit accepterat inom arkeologin. Genom att normalisera arkeologins och osteologins praktiker blir det etiskt försvarbart att ställa ut kvarlevorna. Tidsaspekten innebär dels att vi inte har en personlig närhet till individerna. Som Vasamuseet säger själva borde inte museet ställa ut kvarlevor från individer som någon levande människa minns. Tidsaspekten innebär också tiden vi lever i just nu som normaliserar att ställa ut kvarlevorna. Som vi ser har kvarlevorna under relativt kort tidsperiod blivit hittade, begravda och återupptagna beroende på tidens rådande norm. Det går därför inte med säkerhet att säga vad som kommer ske med kvarlevorna i framtiden.

Ansikte mot Ansikte

Utställningen Ansikte mot Ansikte är placerad längst ned i Vasamuseet på kölplan. Utställningen befinner sig i ett av museirummets hörn vilket gör att det känns som att den ligger avskilt mot det resterande museet. Utställningen består av tio sarkofager där individerna ligger enskilt. Det finns inga utställningstexter vid sarkofagerna utan de befinner sig längs väggen. Längs väggen finns utställningsmontrar med text och föremål som hittades i samband med utgrävningen. Föremålen hittades omkring kvarlevorna och kan därför eventuellt ha tillhört dem. I utställningen finns även ansiktskonstruktioner skapade av Oscar Nilsson. Belysningen i utställningen är dämpad. Informanterna som jobbar med utställningen förklarar att det var ett medvetet val att placera utställningen något undanskymt. Skulle utställningen ha placerats på entréplan skulle den vara bland det första besökarna möttes av förutom själva skeppet. Diskurser är både rumsliga och materiella.⁷⁷ Utställningsrummet som kvarlevorna befinner sig i bjuder både in och sätter gränser. När utställningen öppnade fanns det en funktion där ljuset i sarkofagerna slocknade när besökarna lutade sig över dem eller kom nära. Tanken var att skydda individens integritet genom att inte låta besökarna komma för nära utan snarare betrakta på respektfullt avstånd. Tanken var god men i det långa loppet fungerade det inte då informanterna beskriver att det snarare blev en lek för besökarna. Genom att luta sig fram och tillbaka över sarkofagerna tändes och släcktes ljuset. Hantering och exponering av

⁷⁶ FAQ-frågor till utställningen Ansikte mot Ansikte, Vasamuseets egna material

⁷⁷ Geshwind Zetterström, Britta 2017. *Publika museirum: Materialiseringar av demokratiska ideal på Staten Historiska Museum* s. 28

mänskliga kvarlevor bör alltså ske på ett så respektfullt sätt som möjligt.⁷⁸ Att låta kvarlevorna bli en del av en lek överensstämde inte med denna norm. Museets önskan att sätta en gräns blev i detta fall inte lyckad men man sätter upp nya gränser genom att ta bort funktionen. Själva utställningstexterna är framförallt vetenskapliga texter där rena fakta presenteras som bland annat individernas kön, ungefärliga ålder och längd. Vem individen faktiskt var öppnar inte utställningstexterna upp för. Detta sker snarare i visningar och undervisning för skolklasser och besökare. Pedagogerna förklarade att under visningar är det mer troligt att ha muntliga spekulationer kring individerna men samtidigt vara noga med vad noga med att redovisa vad som är fakta och vad som är spekulation. Jag får intrycket av att alla informanter vill att besökaren genom utställningen ska få en så pass möjlig nyanserad bild av individerna som människor. Man vill inte stoppa in dem i något fack. Man använder sig av kvarlevorna för att berätta om 1600-talets människa. Karin beskrev det som:

Vi är väldigt noga att prata om våra skelett på ett väldigt respektfullt sätt. Vi vill bemöta både våra besökare med respekt men även 1600-talets människor. Vi vill inte förlöjliga dem eller få dem att framstå som korkade. När vi möter dem i utställningen vill vi tänka på dem som människor därför har dom fått namn trots att dom är anonyma eller oidentifierade.⁷⁹

De språkliga och icke-språkliga praktikerna samspelar med varandra inom diskursen. Kvarlevorna i sig kan inte tala men det sätts i ett meningssystem av det språkliga och icke språkliga praktikerna och får därmed ett värde och mening.⁸⁰ Utställningen bjuder in besökaren att möta individerna som människor men sätter samtidigt gränser. Genom att inte ha texter som är öppna för tolkning undviker museets att besökaren spekulerar fritt. Besökaren är snare välkommen att göra det tillsammans med personal som tydligt kan skilja på fakta och fiktion.

Genom att placera utställningen på nedre plan avskilt från resten av museet undviker man alltför mycket spring och rörelse. På övriga plan i museet finns det mer öppna ytor och det är lätt att vandra förbi övriga utställningar utan att lägga alltför mycket fokus på dem. Från de övriga planen syns även den självklara attraktionen, själva skeppet, mycket tydligare som lockar till sig uppmärksamheten. Nere vid utställningen är du vid kölen av skeppet som inte är lika distraherande. Utställningen Ansikte mot Ansikte får besökaren att stanna upp och ta in

⁷⁸ Riksantikvarieämbetet 2020. *God samlingsförvaltning: stöd i hantering av mänskliga kvarlevor i museisamlingar*, s.7

⁷⁹ Intervju Karin Schafer, 2020-04-03

⁸⁰ Payne Gunnarsson 2017, *Från politisk diskutsteori till etnologiska diskursanalyser*, I Payne Gunnarsson & Öhlander (red.) *Tillämpad kulturteori*, s.256

vad utställningen vill berätta. Placeringen inne i hörnet gör att det inte går att bara vandra förbi den utan att lägga märke till den. Du måste själv aktivt välja att gå ned till kölplan för att besöka utställningen. Att respektera individerna men även besökarna är ett återkommande tema hos mina informanter. Placeringen är strategiskt så att besökaren inte ofrivilligt möts av kvarlevorna. Placeringen och utställningens utformning skapar också en känsla av lugn och respekt inför individerna som visas. I diskussionen kring om det är etiskt försvarbart att ställa ut mänskliga kvarlevor måste man trots allt förhålla sig till situationen här och nu. Inger resonerade kring det som att nu befinner sig kvarlevorna på museet och då måste man förhålla sig till det.⁸¹ Som yrkesverksam på Vasamuseet handlar det om att göra medvetna val beskrev Malin. Att stå upp för att individerna med största sannolikhet inte ansett att museet hade vart en sista viloplats efter döden men att man hanterar och exponerar dem med största möjliga respekt. Att samtidigt förmedla att kvarlevorna och skeppet Vasa hela tiden utsöndrar ny kunskap. Malin förklarade att utställningen i sig driver kunskapen framåt.⁸² Vårt så kallade kulturarv berikas ännu mer.

Jag vill även kort tillägga att platsen som förutsättning för etisk försvara att ställa ut mänskliga kvarlevor även innefattar Sverige och just platsen som kvarlevorna hittades på. Som exempel, inom ortodox judisk tro är det förbjudet att störa en gravplats då det förhindrar individens möjlighet till evigt liv. Misstänker man att det rör sig om kvarlevor som tillhört tron är det inte tillåtet att utföra några arkeologiska utgrävningar.⁸³ Skulle Vasaskeppet och dess individer förlit geografiskt på en plats där en annan religion har varit den dominerade hade förutsättningarna för att ställa ut kvarlevorna med största sannolikhet sett annorlunda ut. Som politisk diskursteori syftar på att alla diskursiva objekt och praktiker är meningsbärande. Meningen är kontextuell och kan variera av bland annat geografiska sammanhang.⁸⁴ Vasamuseets kvarlevor visar på hur det geografiska sammanhanget är en viktig aktör inom diskursen.

⁸¹ Intervju Inger Elgestedt, 2020-04-15

⁸² Intervju Malin Fajersson, 2020-04-08

⁸³ Payne 2013, *Archaeology and human remains*, I Fossheim (red.) *More than just bones*, s. 59

⁸⁴ Payne Gunnarsson 2017, *Från politisk diskursteori till etnologiska diskursanalyser*, I Payne Gunnarsson & Öhlander (red.) *Tillämpad kulturteori*, s.253

Autenticitet

Jag ställde samma fråga till alla informanter: Varför är det så viktigt att visa äkta mänskliga kvarlevor? På denna fråga hade dom alla mer eller mindre samma svar. Bland annat resonerade Malin kring frågan att museum överlag präglas av autenticitet:

Många hävdar att museet per definition präglas av autenticitet, äkthet. Man ställer inte ut en kopia av karl XII kulknapp. Det museer gör bottnar mycket i hur de gör i sina samlingar. Samlingarna är det vi har kvar från olika tider och det är det vi har i uppgift att förvalta.⁸⁵

Fred resonerade kring frågan om det är viktigt för besökaren att se äkta kvarlevor eller om det skulle vara möjligt att ställa ut kopior som följande.

Det är en intressant fråga och det är två saker där. En är en allmän fråga i museerna. Det är värderingen av originalföremålet mot kopior. Det man kan säga där är oavsett föremål, så snart folk upptäcker att det inte är original utan kopior blir dom besvikna. Det är alltid så hursomhelst. Så det är alltid bättre eller mer påverkande för besökarna att dom tittar på äkta föremål. Vad som helst, om det är textilfragment, ett skepp eller en person. Men att det är en person har det en ännu starkare påverkan. Mina erfarenheter från att prata med folk som har kommit till utställningen och tittat, funderat och har frågor är att det ger mycket mer punch eller impact till utställningen när folk uppfattar att det är äkta vara. Det här är riktiga personer som ligger där, inte kopior.⁸⁶

Informanterna var överens om att det är museets uppdrag att förvalta dess samlingar som består av originalföremål. När det handlar om just mänskliga kvarlevor var alla samstämmiga i att det ger en djupare och personligare interaktion mellan besökarna och individerna i utställningen.

Etablerad kulturarvsdiskurs belyser hur värdet av materiell autenticitet får en avgörande roll när det kommer till att skapa kulturarv.⁸⁷ Äktheten privilegieras bland annat eftersom en äkta artefakt eller mänsklig kvarleva får ett högre värde ur ett vetenskapligt perspektiv.⁸⁸ Det värderas även högre för att äktheten är kopplad till känslor. Att visa äkta föremål kan exempelvis spela på känslor som samhörighet eller nationell identitet. Vasaskeppet blir en symbol för nationen Sverige och påminner oss om stormaktstiden Att skeppet sjönk är en

⁸⁵ Intervju Malin Fajersson, 2020-04-08

⁸⁶ Intervju Fred Hocker, 2020-03-06

⁸⁷ Smith 2006, *Uses of Heritage*. s.5

⁸⁸ Ibid., s.11

detalj i berättelsen om Vasa. Det man vill berätta om är Sveriges historia. Vår gemensamma historia som skapar nationell identitet.

Samtidigt som det är fördelaktigt för museet att ställa ut oidentifierade kvarlevor får jag en uppfattning om att syftet med utställningen *Ansikte mot Ansikte* är att komma kvarlevorna så nära som möjligt. Jag syftar inte på att komma dem fysiskt nära utan lära känna människorna som ställs ut. Redan titeln *Ansikte mot Ansikte* skvallrar om detta. Varje kvarleva är namngiven vilket gör kvarlevorna mer mänskliga. Syftet med utställningen är inte att ställa ut kvarlevorna som objekt utan att möta dem som individer. Att de dog på Vasa var det sista som skedde under deras livstid men det man vill berätta om är livet innan det. Man försöker ta reda på så mycket som möjligt av deras livshistoria med hjälp av skelettmaterialet och föremål. Samtliga informanter la stor vikt vid att man i utställningen vill uppnå ett mänskligt möte mellan besökare och de mänskliga kvarlevorna. Malin beskrev det som ” en önskan om ett möte, ett möte genom historien. Det är ju ofta det man vill på museer, att jag kan identifiera mig med den här personen och förstå den”⁸⁹

Att ställa ut äkta kvarlevor berör. Dels är individerna ett rikt forskningsmaterial för vetenskapen men genom att göra individerna så mänskliga som möjligt blir vi påmind om att det trots det rör sig om människor. Människor som har haft egna tankar och känslor. Individerna har varit människor precis som museibesökaren. Som besökare är det möjligt att se sig själv i individerna. Individerna kan inte själva tala men dom gör det genom sin materiella närvaro.

Inom diskursteori läggs det fokus på att allt är diskursivt. Både det materiella och icke-materiella, det språkliga och icke-språkliga.⁹⁰ Inom det diskursiva rummet, utställningsrummet, blir individerna mänskliga med sin fysiska närvaro. Genom att bland annat ge dem namn och berätta om dem får de liv igen.

⁸⁹ Intervju Malin Fajersson, 2020-04-08

⁹⁰ Payne Gunnarsson 2017, *Från politisk diskursteori till etnologiska diskursanalyser*, I Payne Gunnarsson & Öhlander (red.) *Tillämpad kulturteori*, s. 255

Närvaro

Hans- Ulrich Gumbrecht menar att den västerländska diskursen har varit fokuserad på konstruktionen av mening⁹¹, samtidigt som det också fanns ett annat sätt att vara i världen på, nämligen genom att helt enkelt vara närvarande. I närvaron blir kulturella fenomen och händelser fysiska och påtagliga, vilket påverkar våra sinnen och kroppar. Men den fysiska närvaron av världen spelar inte samma roll i alla kulturella upplevelser, utan fungerar snarare som intensiva ögonblick när världen "dyker upp" och möter en. Så när vi har kulturella upplevelser är erfarenheten inte bara att vi tolkar dem och bildar mening från dem, utan att de skapar en form av "världsnärvaro". Det senare kallar Gumbrecht "produktion av närvaro"⁹²

Gumbrecht beskriver det som "Allt materiellt innehåller en oåterkallelig närvaro av den fysiska världen som påverkar våra sinnen och därmed skapar vår upplevelse av världen"⁹³

Det materiella i det här fallet är kvarlevorna där autenticiteten är en viktig aktör för att produktionen av närvaro ska uppstå. Det äkta väcker många känslor hos besökaren.

Genom att möta kvarlevorna uppstår produktion av närvaro som är unikt för varje enskild besökare. Alla människor bär med sig sitt eget kulturella bagage.⁹⁴ Besökares egna erfarenheter och föreställningar formar vilka känslor som upplevs i mötet med kvarlevorna. Fred besökares reaktioner som:

Barn älskar skeletten även om dom tycker det är otäckt så vill dom titta. Men vuxna människor, vissa tycker det är väldigt intressant, vissa tycker det är konstigt, vissa tycker det är otäckt, vissa tycker att det är olämpligt. Om det är något som är konsekvent är det att ju äldre folk är ju mer komplicerad är reaktionen. Det är ett djupare tänk.⁹⁵

Mina informanter som jobbar som pedagoger och som framförallt håller i undervisning för skolklasser höll med om att barn för det mesta är nyfikna. En del barn kan i början tycka att det är lite otäckt men nyfikenheten tar över. Karin berättade att i sin undervisning resonerade

⁹¹ Mordhost 2009, *Museer, materialitet og tilstedevær. Damsholt, Simoensen & Mordhost (red.) Materialiseringer : Nye Perspektiver Pa Materialitet Og Kulturanalyse*, s.119

⁹² Ibid., s. 119

⁹³ Gumbrecht 2004, *Production of presence*, s.29-30

⁹⁴ Ehn& Löfgren 2001, *Kulturanalyser*, s. 103

⁹⁵ Intervju Fred Hocker, 2020-03-06

yngre generationer som att “men det är väl jättebra att dom visas upp, då glöms dom inte bort och tänk då blir dom kända”⁹⁶

Reinhart Koselleck använder sig av begreppen erfarenhetsrum och förväntanshorisont. Han menar på erfarenheterna vi samlar på oss under livet påverkar hur vi ser på och tolkar vår framtid och vad vi kan förvänta oss. Begreppen sätts i relation till ålder. Ju högre ålder desto mer erfarenhetsrum men mindre förväntanshorisont.⁹⁷

Som Fred beskrev har oftast äldre besökare en mer komplex relation till att möta kvarlevorna än vad den yngre generationen har. Ju större erfarenhetsrum desto mer kulturellt bagage rymmer det.

Kvarlevornas materiella närvaro berör samtliga besökare och därmed uppstår produktion av närvaro. Som Gumbrecht beskriver det skapar det vår upplevelse av världen. Vår upplevelse av världen är individuellt. Ur en yngre besökares perspektiv kan det vara att det är positivt att kvarlevorna ställs ut för då glöms de inte bort. För en äldre besökare kan det uppstå mer komplexa frågor där ens egna uppfattning kring liv och död kommer in. Jag menar inte att generalisera att den yngre besökaren inte kan ha samma komplexa känslor inför kvarlevorna. Inger berättade under sin intervju att hon under sina visningar frågar eleverna om de anser att det är etiskt försvarbart att ställa ut kvarlevorna. Majoriteten av klasserna brukar anse att det inte är problematiskt. När de exempelvis får veta att kvarlevorna har varit begravda en gång brukar en del elever ändra uppfattning.⁹⁸

Synen på att ställa ut mänskliga kvarlevor är format av kultur.⁹⁹ Etik är också kultur.¹⁰⁰ Inom den västerländska diskursen rättfärdigas att ställa ut mänskliga kvarlevor med argumentet att det är en del av vårt gemensamma kulturarv. Skulle vi begrava kvarlevorna igen skulle arvet gå förlorat. Argumentet förs vidare i och med museets roll att förvalta kulturarvet där äkthet privilegieras. För besökaren presenteras en vetenskaplig och respektfull utställning. Genom sin utformning av materiella och icke materiella praktiker normaliseras synen på att ställa ut individerna och det ifrågasätts inte om det är etiskt försvarbart. Samtidigt är det högst

⁹⁶ Intervju Karin Schafer, 2020-04-03

⁹⁷ Jansson, Hanna 2017. *Drömmen om äventyret: Långfärdsseglares reseberättelser på internet*, s.20

⁹⁸ Intervju Inger Elgestedt, 2020-04-15

⁹⁹ Sørmoen 2013, To balance the rights of the living and the dead, I Fossheim (red.) *More than just bones*, s.18

¹⁰⁰ Ibid.,s.19

personligt vad besökaren känner inför kvarlevorna. Kulturella aspekter, religion och ålder verkar vara avgörande faktorer.

Avslutande diskussion

Uppsatsen visar på att Vasamuseet genom sina praktiker i enlighet med etablerad kulturarvsvetenskap skapar förutsättningar för att ställa ut mänskliga kvarlevor. Ett av de starkaste argumenten för att forska och ställa ut mänskliga kvarlevor är att benmaterialet är ett rikt forskningsmaterial. Med hjälp av framförallt osteologiska undersökningar är det möjligt att lära sig mer om 1600-talets människor. Fred beskriver det som:

Vi försöker att reda ut så mycket av deras livshistoria från skelettmaterialet och föremålen som vi kan. Vem var det, vilken ekonomisk status och vilken medicinsk historia hade de. Hade de någon koppling till andra ombord till exempel.¹⁰¹

Det har redan gjorts ett antal undersökningar på individerna men i och med att vetenskapen ständigt utvecklas är det omöjligt att säga vad för nya fakta som kommer presenteras i framtiden.

Att vetenskapen går framåt är ett starkt argument för att inte begrava individerna igen. Enligt etablerad kulturarvsvetenskap finns det en rädsla för att låta det så kallade kulturarvet förfalla.¹⁰² Vasamuseet visar på detta eftersom det gjordes försök att individerna inte skulle förfalla när de begravdes första gången. Trots försök blev en del av individerna skadade. Som Inger uttryckte sig under sin intervju finns det dessutom ingen garanti att kvarlevorna skulle bli lämnade ifred om de begravdes igen. Jag håller med Inger i sitt argument. Nu befinner sig kvarlevorna på Vasamuseet. Finns det ingen garanti att de skulle bli lämnade ifred vid en eventuell återbegravning är kanske det mest respektfulla gentemot dem att låta dem stanna på museet. Som uppsatsen har visat på har synen på att exponera och ställa de mänskliga kvarlevorna förändrats under en relativt kort tidsperiod.

Ett annat starkt argument för att kunna ställa ut kvarlevorna är att de är oidentifierade. Det finns ingen nu levande människa med personlig koppling till kvarlevorna. Här dyker det etiska dilemmat upp. Samtidigt som det skapas en distans till individerna som människor i och med att de är oidentifierade och att de presenteras som forskningsmaterial vill museet samtidigt skapa ett möte mellan människor i utställningen *Ansikte mot Ansikte*.

¹⁰¹ Intervju Fred Hocker, 2020-03-06

¹⁰² Smith 2006, *Uses of heritage*, s.206

Kvarlevorna hanteras ibland som människor med rättigheter, känslor och tro och ibland som att forskningsmaterial utan några mänskliga egenskaper. Det är denna utmaning museet står inför – att balansera dessa båda diskurser som på många vis är svårförenliga.

Informanterna visar på att museet är väl medvetna om att individernas önskemål kanske inte har tillgodosetts. Trots det väljer museet att ställa ut kvarlevorna men det visar på att det är medvetna och påverkas av samtidens rådande normer. Utställningen öppnade inte runt 1994 på grund av Estoniakatastrofen. Som Malin beskrev i sin intervju valde man att inte öppna utställningen då för att det kunde röra upp negativa känslor för allmänheten. Museet ville inte heller att individerna skulle ställas ut i syftet som offer för en olycka.

För och nackdelar kring att forska och exponera mänskliga kvarlevor vägs emot varandra. Som uppsatsen undersöker visar det sig att ibland är fördelarna starkare än nackdelarna och tvärtom. Parametrar som tid, plats och social miljö sätter olika gränser för diskursernas tillämpning.

Museet är präglad av autenticitet. Att möta äkta kvarlevor berör besökaren vilken är en viktig förutsättning för utställningen. Lotta beskriver det som:

Det är något som händer med oss när det är det äkta vi se. Det blir känslomässigt viktigare och påtagligare när det är äkta. Man har en djupare, personligare interaktion med det som är äkta.¹⁰³

I mötet mellan besökare och de utställda individerna uppstår en produktion av närvaro. Denna produktion av närvaro är högst personlig. För varje besökare är det en personlig upplevelse som påverkas av bland annat kulturella föreställningar, tro och ålder.

Vasamuseet vill exponera sina kvarlevor på ett så respektfullt sätt som möjligt. Jag anser att det är vad de gör genom utställningens utformning och fokus på att skapa ett mänskligt möte. Autenticiteten är en avgörande faktor för att det mänskliga mötet ska uppsåta.

Det finns inga rätta svar på frågorna kring mänskliga kvarlevor men det som är tydligt är att en diskussion finns. Denna diskussion är viktigt att hålla vid liv. Precis som kultur inte är statiskt utan ständigt i förändring är den etiska diskussionen kring kvarlevor densamma.

¹⁰³ Intervju Lotta Wiker, 2020-04-21

Källor och litteratur

Tryckta källor och litteratur

Claus, Gillis & Matz, Eirling (red.) 1986. *Wasas historia 1956-64 upptäckt, bärgning, utgrävning*. Stockholm, Statens sjöhistoriska museum.

Damsholt, Tine, Mordhost, Camilla & Simonsen, Dorte Gert 2009. *Materialiseringer: nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Århus, Århus Universitetsforlag.

Drenzel, Lena, Reinius Gustafsson, Lotten, Hauptman, Katherine, Hejll, Lena & Svanberg, Fredrik 2016. *Mänskliga kvarlevor vid offentliga museer, en kunskapsöversikt*. Stockholm, Statens historiska museer.

During, Ebba & Matz, Eirlig (red.) 1994. *De dog på Vasa, skelettfynden och vad de berättar*. Stockholm, Vasamuseet.

Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2001. *Kulturanalyser*. Malmö, Gleerups.

Fossheim, Halvard (red.) 2013. *More than just bones, ethics and research on human remains*. Oslo, The Norwegian National Research Ethics Committees.

Geshwind Zetterström, Britta 2017. *Publika museirum: Materialiseringar av demokratiska ideal på Staten Historiska Museum 1943- 2013*. Diss. Stockholm, Stockholms Universitet.
<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1147728/FULLTEXT01.pdf>

Gumbrecht, Hans Ulrich 2004. *Production of presence : what meaning cannot convey*. Stanford, Calif. Stanford University Press.

Hallgren, Claes (red.) 2010. *Mänskliga kvarlevor- ett problematiskt kulturarv*. Stockholm, Etnografiska museet.

ICOM 2011. *ICOM:s etiska regler*. Stockholm, Svenska ICOM. http://icomsweden.se/wp-content/uploads/2010/12/etiska-regler_webb-1.pdf

Jansson, Hanna 2017. *Drömmen om äventyret: Långfärdsseglares reseberättelser på internet*. Diss. Stockholm, Stockholms Universitet. <https://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:1056833/FULLTEXT01.pdf>

Kajiser, Lars & Öhlander, Magnus (red.) 2011. *Etnologiskt fältarbete*. Lund, Studentlitteratur.

Kalman, Hildur & Lövgren, Veronica (red.) 2012. *Etiska dilemman: forskningsdeltagande, samtycke och utsatthet*. Malmö, Gleerups.

Payne Gunnarsson Jenny & Öhlander Magnus (red.) 2017. *Tillämpad kulturteori*. Lund, Studentlitteratur.

Palmqvist, Stefan & Bohman, Stefan (red.) 2003. *Museer och kulturarv: en museivetenskaplig antologi*. Stockholm, Carlsson

Riksantikvarieämbetet 2020. *God samlingsförvaltning: stöd i hantering av mänskliga kvarlevor i museisamlingar*. Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

Smith, Laurajane 2006. *The uses of heritage*. Abingdon, Oxon, Routledge, Taylor & Francis Group.

Otryckta källor

Digitala källor

Vasamuseet 2020. Om Vasamuseet. Tillgänglig: <https://www.vasamuseet.se/om-oss>. Hämtad: 2020-05-12.

ICOM Sweden 2017. ICOM:s museidefinition. Tillgänglig:

<http://icomsweden.se/verksamhet/icom-museidefinition/>, hämtad 2020-04-28

Otryckta källor

FAQ-frågor till utställningen Ansikte mot Ansikte, Vasamuseets egna material

Intervjuer

Fred Hocker

Yrke: Forskningsansvarig på Vasamuseet

Intervjudatum: 2020-03-06

Intervjuns längd: 1h 40 min

Malin Fajerson

Yrke: Utställningsproducent (för utställningen Ansikte mot Ansikte)

Intervjudatum: 2020- 04- 08

Intervjuns längd: 45 min

Lotta Wiker

Yrke: Pedagog på Vasamuseet

Intervjudatum: 2020- 04-21

Intervjuns längd: 40 min

Inger Elgestedt

Yrke: Pedagog på Vasamuseet

Intervjudatum: 2020- 04- 15

Intervjuns längd: 60 min

Karin Schafer

Yrke: Pedagog på Vasamuseet

Intervjudatum: 2020- 04-03

Intervjuns längd: 35 min

Observation

2020- 03-04, kl. 13.30- 14.15, Vasamuseet, Stockholm

Stockholms universitet/Stockholm University
SE-106 91 Stockholm
Telefon/Phone: 08 – 16 20 00
www.su.se

**Stockholms
universitet**